

Муха Дар'я
(Київ)

БОРОТЬБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЗА АВТОНОМІЮ УКРАЇНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПАВЛА ХРИСТЮКА

У сучасних умовах пошуку форм, методів і засобів побудови української державності найважливішою проблемою, що хвилює наше суспільство, є питання зміцнення, подальший розвиток політичних, соціальних надбань, забезпечення злагоди, миру, стабільності в країні. У цьому контексті політиків, державних діячів, вчених, широку громадськість цікавить історичний досвід вітчизняного державотворення. Особливо їх увагу привертає період української революції 1917–1920 рр. Не зважаючи на істотні відмінності двох епох, в них є чимало спільного. Про це ми дізнаємося з наукових досліджень, із спогадів безпосередніх учасників подій, в першу чергу провідних діячів революції. Серед них, на наш погляд, виокремлюються мемуарно-наукові праці П. Христюка, який перебував у вирі революційних буднів, разом з іншими радів досягненням в державотворчому процесі, та щиро переживав з невдач і поразок.

Виїхавши у вимушену еміграцію до Австрії, П. Христюк зайнявся підготовкою праці під назвою «Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.» у 4-х томах. Вони були видані у Відні впродовж 1920–1922-х років.

У своїх спогадах підкріплених офіційними документами і матеріалами, що виникли внаслідок колективної творчості провідників революції П. Христюк неупереджено висвітлює історію боротьби українського народу за власну державу. Цю боротьбу очолила Українська Центральна Рада, яка стала керівним центром революційних перетворень в Україні. Члени Центральної Ради під проводом її голови М. Грушевського опрацьовували теоретико-ідеологічні, світоглядні засади національної державності, здійснювали їх практичне впровадження в життя.

Необхідно наголосити, що з самого початку приходу до влади в Росії, Тимчасовий уряд виступив проти надання автономного статусу Україні. Російські владні кола взагалі засумнівались у здатності українського народу навіть до автономно-державного життя, у його праві на національне самовизначення.

Беручи активну участь в українському суспільно-політичному житті, уважно спостерігаючи за революційними процесами, що відбувалися на просторах колишньої монархічної Росії, П. Христюк не міг не помітити одного суттєвого моменту у відносинах між новою центральною петроградською владою – Тимчасовим урядом і демократичними силами недержавних народів колишньої Російської імперії. «Вирвавшись з тюрми народів, як влучно було прозвано бувшу Росію, на волю, – зауважує Павло Оникійович, – поневолені народи з надзвичайним завзяттям взялися до закріплення своїх національних здобутків, піднесли гасла національно-політичних революцій. На жаль, це жагуче поривання віками гноблених народів до повної національної волі явилось незрозумілим для широких верств московського народу і його провідників, вихованих в душі московського великодержавного централізму або – рівновартісного йому – московського «соціалістичного інтернаціоналізму»¹.

Замість того, щоб визнати і підтримати національні домагання пролетарсько-селянських національних мас і тим самим згладити гостроту національної боротьби, всеросійська революційна демократія намагалася відмахнутися від національної проблеми, нависивши на національні рухи ярлик контрреволюційності², – пише П. Христюк.

Провідники української революції все ж сподівалися на чільну підтримку своїх законних домагань з боку російських демократичних сил і в першу чергу Тимчасового уряду. Однак, ці сподівання не справдилися. З Петрограда на адресу Центральної Ради лунали звинувачення у спробах відірвати Україну від Росії, що порушувало плани Тимчасового уряду зберегти останню централізованою унітарною державою.

П. Христюк з цього приводу писав, що ««ділія» братерських відносин між московською і українською демократією швидко зникла... Пануюча демократія (а про буржуазію вже й говорити не доводиться) дуже швидко розвіяла чари революційної романтики і поставила питання руба, на шлунковий ґрунт, мало дбаючи про будь-яке «ідейне» обґрунтування своїх централістично-московських націоналістичних позицій»³.

Аналізуючи суспільно-політичну ситуацію, що склалася внаслідок ускладнень у взаємовідносинах між Центральною Радою і Тимчасовим урядом, П. Христюк пише про розгортання діяльності українськими політичними партіями. Переважна більшість на своїх зібраннях приймали резолюції на підтримку курсу Центральної Ради на запровадження автономного ладу в Україні. Зокрема, П. Христюк виділяє Українську соціал-демократичну робітничу партію, Українську партію соціалістів-революціонерів та «Союз автономістів-федералістів» (згодом Українська партія соціалістів-федералістів). Саме ці партії, як зазначає П. Христюк, «обхоплювали досить повно всі три суспільні верстви, з яких головним чином і складалась українська нація: селянство, робітництво і інтелігенція. Виступаючи в національно-визвольній боротьбі довгий час спільно, названі три партії зуміли повести за собою весь український народ»⁴.

Висновок, до якого прийшов П. Христюк, на наш погляд, був би не зовсім повним, якщо не сказати про те, що Центральна Рада у своїй діяльності спиралася на рішення, резолюції, постанови, прийняті на загальнонаціональних, селянських, робітничих, військових, кооперативних, професійних зібраннях. В даному контексті визначальне значення у боротьбі за автономний статус України мали рішення Всеукраїнського національного з'їзду (конгресу), що проходив у Києві 6–8 квітня 1917 р. П. Христюк оцінюючи результати роботи з'їзду та прийняті його делегатами постанови зазначив, що не могло бути двох думок про напрям і об'єм українського національного визвольного руху. Національно-територіальна автономія України, з забезпеченням національних меншостей, в федеративній демократичній російській республіці – от коротка формула, вислів національно-політичних домагань українського народу під ту хвилю.

Важливими віхами на шляху до виборення для українського народу права на самовизначення були Перший селянський та Перший і Другий військові з'їзди. Делегати цих зібрань прийняли відповідні резолюції, що зобов'язували Центральну Раду активізувати переговорний процес щодо надання Україні національно-територіальної автономії. До Петрограда була послана делегація, очолювана В. Винниченком, якій було доручено домагатися від Тимчасового уряду видання акту з принципіальною згодою на право України мати національно-територіальну автономію⁵.

Однак, як наголошувалося у повідомленні Центральної Ради, комісія, створена Тимчасовим урядом, довго вела переговори з українською делегацією, але до остаточної згоди не прийшли, бо урядова комісія заявила, що задовольнити вимоги Української Центральної Ради неможливо⁶. Українська делегація змушена була повернутися до Києва.

Делегати звітували перед Центральною Радою про наслідки переговорів з Тимчасовим урядом.

Як зазначає П. Христюк, Центральна Рада, обміркувавши відповідь Тимчасового уряду, врахувавши нові обставини, що виникли у зв'язку з відмовою надати автономію Україні, прийняла відповідну постанову. В постанові наголошувалося, що «Центральна рада вважає потрібним негайно видати до українського народу Універсал, в якому має вияснити суть домагань української демократії, представлені Центральною радою, а також ті завдання, які стоять перед нею в творенні автономного ладу на Україні разом з іншими національностями української землі»⁷.

Коментуючи на сторінках своєї праці зміст Першого Універсалу П. Христюк наголошує, що він справив на українське суспільство надзвичайно глибоке враження. «Народ радів, народ хвилювався, народ складав масову формальну присягу на вірність Центральній Раді, на вірність проголошеним нею ідеалам»⁸, – писав П. Христюк.

Тимчасовий уряд, шовіністичні сили Росії засудили Перший Універсал Центральної Ради заявивши, що остання «допустилася великого злочину». Це мовляв «німецька інтрига», відвертий прояв українського «сепаратизму». Однак всупереч звинуваченням Центральна Рада почала втілювати в життя положення Універсалу про організацію нового політичного ладу – автономії. З цією метою 15 червня 1917 р. був створений орган виконавчої влади – Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком. Генеральним писарем призначили П. Христюка.

Сам факт утворення Генерального Секретаріату, як органу виконавчої влади, мав неабияке значення у справі розвитку української революції, активізації процесу державотворення. Разом з тим, ця подія викликала велике занепокоєння Тимчасового уряду, який побоювався, що після оголошення Універсалу та утворення Генерального Секретаріату від Центральної Ради можна було чекати будь-яких несподіванок, особливо на фронті, де в той час планувався наступ російської армії на Галичину⁹.

У Петрограді добре розуміли, що Тимчасовий уряд може остаточно втратити свій вплив на Україну, тому слід було приймати якісь рішення для налагодження співпраці з Центральною Радою. Як цілком обгрунтовано зауважує П. Христюк, великого вибору у членів Тимчасового уряду не було. «Временне Правительство, – пише він, – мало два шляхи до розв'язання української справи: один, що його радили кадети – буржуазний, і другий – демократичний, що намітив всеросійський з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів своєю постановою в українській справі. По першому способу, треба було просто розігнати Центральну Раду, заарештувати членів Малої Ради і Військового Генерального Комітету і кінець. По другому – треба було їхати до Києва і миритись з Центральною Радою, йти на поступки, признаватись в своїх помилках. Не без боротьби було вибрано другий спосіб. Наперекір представникам буржуазії у Временнім Правительстві, демократично-соціалістична частина його, виконуючи постанову всеросійського з'їзду рад робітничих і солдатських депутатів, настояла на тому, щоб поспробувати «помириться з українською демократією», для чого і було послано міністрів Керенського, Церетелі та Терещенка до Києва»¹⁰.

Видатною подією в діяльності Центральної Ради, Генерального Секретаріату і в цілому українського народу, П. Христюк вважав розробку «Статуту вищого управління Україною», який він ще назвав «конституцією автономної України». «Статут» був ухвалений Малою Радою 16 липня 1917 р. В цьому документі були викладені основні положення щодо керівництва розвитком державного життя автономної України. Для затвердження Статуту, а також складу Генерального Секретаріату тоді ж до Петрограда було направлено делегацію у складі голови Секретаріату В. Винниченка, секретаря

фінансових справ Х. Барановського і генерального контролера М. Рафеса. Члени делегації сподівалися на швидке затвердження Статуту та складу Генерального Секретаріату. Однак члени делегації були дуже розчаровані антиукраїнською позицією Тимчасового уряду.

На засіданнях Центральної Ради розгорнулися бурхливі дебати з питання: «Що ж робити далі? Як поставитись до Інструкції Временного Правительства, до цього останнього болючого удару? Яку лінію боротьби намітити далі?»¹¹

Після довгих дискусій, суперечок депутати українського парламенту врешті прийняли до певної міри компромісну постанову, суть якої зводилась до наступного: прийняти «Інструкцію», використавши її для подальшого розвитку революції, поступового відвоювання у Тимчасового уряду задекларованих українських домагань у Другому Універсалі, «Статуті вищого управління Україною» та інших документах Центральної Ради. «Інструкцію, – зазначає П. Христюк, – приймалось до відома чи краще сказати, ухвалювалось поспробувати використати її, не приймаючи»¹².

Варто зауважити, що в контексті неприязних стосунків між Тимчасовим урядом і Центральною Радою було рішення останньої не брати участі у Московській державній нараді, скликаній 12 серпня 1917 р. Деякі дослідники вважають, що цей крок Центральної Ради був відповіддю на Інструкцію Тимчасового уряду, на обмеження накладені на Генеральний Секретаріат. Торкаючись цього питання П. Христюк цілком слушно писав, що на нараді Тимчасовий уряд мав намір «заявити чесно і одверто представникам усіх верств народу, що Росія знаходиться в трагічній, катастрофальній положенню і дістати від них моральне підтримання»¹³.

Крім того, Тимчасовий уряд сподівався отримати від учасників наради санкцію на жорстоке переслідування більшовиків, революційної демократії, введення смертної кари на фронті. За допомогою цих заходів Тимчасовий уряд сподівався подолати хаос, безладдя, що охопили країну. Уряд також мав намір вжити рішучих заходів проти «неспокійних націй» – українців і фінів, які вимагали права на самовизначення. П. Христюк зазначає, що у своєму виступі на нараді голова уряду О. Керенський «гостро висловився проти Фінляндців і Українців»¹⁴.

Цілком очевидно, що О. Керенський мав всі підстави бути незадоволеним діями Української Центральної Ради і Генерального Секретаріату маючи на руках резолюцію шостої сесії Центральної Ради (5–9 серпня 1917 р.) про відмову брати участь у Московській нараді.

Мотиви, що ними керувалися провідники українських урядових кіл мали собою реальне підґрунтя, вони почали підтверджуватися практикою. Під час корніловського заколоту всі реакційні сили стали на бік диктатора, до влади рвалася контрреволюція. П. Христюк наголошував, що «загальноросійський контрреволюційний рух набирив на Україні одночасно контрукраїнського погромницького напрямку»¹⁵.

Прибувши до Петрограда українська делегація взяла участь у роботі Державної наради, що мала місце 14 вересня 1917 р. П. Христюк обмежився констатацією цього факту зауваживши, що лише ліва частина учасників наради та представники національних меншин підтримали українську делегацію, з розумінням поставились до програми оголошеної виступаючими українцями¹⁶.

Переважна більшість делегатів від російських урядових кіл та політичних сил не підтримали вимог і пропозицій української делегації, а отже й Центральної Ради та Генерального Секретаріату. Повернувшись до Києва учасники наради на засіданні Малої Ради 26 вересня 1917 р. звітували про свою поїздку. Виступаючі делегати були одностайні в тому, що нараду було скликано не для того щоб з'ясувати думку всієї демократичної Росії, а щоб нав'язати представникам національних делегацій погляди керівників

петроградського уряду та російських політичних сил. Цій кампанії байдуже, що думає революційна Росія, їй треба було через Демократичну нараду підтримати свій власний авторитет.

Загальні висновки, до яких дійшли члени Центральної Ради з роботи Демократичної наради наступні: «Демократична нарада не дала жодних добрих наслідків. Демократія опинилася коло розбитого корита. Передпарламент не контролює власті і вона перед ним не відповідає ні фактично, ні формально»¹⁷.

Голова Центральної Ради М. Грушевський у своїх спогадах щодо відносин Центральної Ради з Тимчасовим урядом після Демократичної наради писав, що російська демократія, на яку покладалася надія про успішне вирішення національного питання не виправдала українських сподівань. Природно, що українські урядові кола прийшли до думки про розрив з нею усіх зв'язків, вирішивши йти своїм шляхом¹⁸.

Обміркувавши суспільно-політичну ситуацію в Україні, члени Центральної Ради прийшли до висновку про необхідність скликання українських Установчих зборів. П. Христюк пише, що ідеологи великодержавної російської буржуазії – кадети на знак протесту проти скликання українських Установчих зборів вийшли із складу Центральної Ради.

Щоб погасити накал пристрастей і галасу, що їх підняли антиукраїнські сили в Петрограді і в Україні Мала Рада на своєму засіданні було схвалила спеціальну заяву Генерального Секретаріату, в якій наголошувалося, що український народ, як і всі народи Російської держави, має право на повне самовизначення і, який має також «вільно і без всяких обмежень виявити свою волю на Українських Установчих зборах». Разом з тим, українська демократія через Центральну Раду «виразно визначила майбутній національно-політичний стан свій як рівноправне державне тіло в Федеративній Республіці Росії, свою роботу буде вести в напрямі цієї позиції – «єдності Російської Федеративної Республіки»¹⁹.

Для з'ясування питання та задоволення російських шовіністів щодо обговорюваного питання В. Винниченко видрукував у газетах свого листа. У ньому він виклав причини дискусії, що виникли між різними політичними силами щодо скликання українських Установчих зборів. Ще раз було підтверджено, що ідеалом української демократії є «федерація російської республіки і участь в ній України, як рівного з іншими державного тіла. Це заявили і Центральна Рада і Генеральний Секретаріат в найдокладніших і недвозначних словах. Нема потреби шукати в них якогось таємного змісту»²⁰.

Бажання рішучих змін пронизувало роботу військового з'їзду. П. Христюк наводить слова голови Центральної Ради М. Грушевського, який у своєму виступі запевнив делегатів з'їзду в тому, що боротьба українського трудового люду закінчиться переможно, що українське вояцтво спільно з Центральною Радою приступить до утворення української держави – Української Народної Республіки²¹.

Пожвавлення делегатів викликав виступ Голови Генерального Секретаріату В. Винниченка. Його запитали чи поїдуть генеральні секретарі до Петрограда. Він наголосив, що вони поїдуть тільки у «справі державного характеру. Входити ж в зносини з Временним Правительством з приводу скликання Українських Установчих Зборів Генеральний Секретаріат не буде»²².

Полеміка, дискусії між учасниками військового з'їзду, особливо виступи провідних діячів Центральної Ради – М. Грушевського, В. Винниченка, М. Ковалевського та багатьох інших свідчили, що відносини між Центральною Радою, Генеральним Секретаріатом та Тимчасовим урядом набирають все гострішого характеру. Спостерігаючи за подіями, що відбувалися на з'їзді, в Україні в цілому, П. Христюк приходив до переконання, що

«Українська революційна демократія готувалася на Військовому З'їзді до останнього бою з російською буржуазією за національно-політичне визволення українського народу»²³.

З метою з'ясування стосунків між Центральною Радою, Генеральним Секретаріатом та Тимчасовим урядом Генеральний Секретаріат прийняв рішення про поїздку до Петрограда делегації у складі трьох генеральних секретарів В. Винниченка, І. Штенка і О. Зарубіна. В. Винниченко згадував, що їм стало відомо пізніше про те, що Тимчасовий уряд готувався заарештувати українську делегацію і увесь Генеральний Секретаріат. Але на час підготовки до поїздки українському уряду про це не було відомо, тому вони й поїхали. Прибувши до Петрограда делегація Генерального Секретаріату стала свідком бойових дій між більшовиками і військами Тимчасового уряду. В. Винниченко зазначав, що їм не було з ким обговорювати питання відносин між українцями і міністрами Тимчасового уряду, якого фактично вже не існувало. Делегація повернулася до Києва, включившись у революційну боротьбу в нових умовах²⁴.

П. Христюк писав, що події загальнореволюційного значення порушили нормальний розвиток революційного процесу в Україні. «На Московщині, в Петрограді, стався робітничо-селянський переворот, який захопив у свій вир і українську революцію»²⁵.

Підводячи підсумок діяльності Центральної Ради в цей період, період протистояння між українськими урядовими структурами і Тимчасовим урядом П. Христюк пробував спрогнозувати події в Україні. За його спостереженнями, боротьба українських політичних сил з петроградським буржуазним коаліційним урядом «закінчилася б зламанням «єдиного національного фронту» в Центральній Раді і утворенням єдиного робітничо-селянського фронту. На його думку, Центральна Рада і Генеральний Секретаріат не докладали достатньо зусиль для боротьби з Тимчасовим урядом з метою вирішення соціально-економічних і національно-політичних питань. «Кидалась у вічі, – зазначає П. Христюк, – деяка немовби спорідненість Генерального Секретаріату з коаліційним Временним Правительством, його дуже вже велика поміркованість, боязкість саме в тих справах, які найбільш обходили робітничі та селянські маси»²⁶.

Закид представників найбільш активної частини українських політичних сил Центральній Раді і Генеральному Секретаріату у нездатності вирішити назрілі питання, що їх висунула революція не меншою мірою відносився і до Тимчасового уряду. Аналізуючи суспільно-політичну ситуацію, що склалася в Росії після приходу до влади коаліційного уряду, П. Христюк зауважує: марно сподіватися, що це «правительство» здатне було вивести країну з кризи. «Ні швидкого мира, ні хліба, ні землі, ні, навіть політично-громадянських свобод не було чого сподіватись від нового Временного Правительства, від нового, а по суті старого, санкціонованого Народою (Демократичною нарадою – Д. М.) курсу його політики, від мертворожденної Ради Республіки. Все мало йти і дійсно пішло по старому, по схилій площині реакції»²⁷.

Тим часом, з приходом до влади в Росії більшовицького уряду утворилася кардинально нова суспільно-політична ситуація. Було покладено край усім відносинам українських урядових кіл з Тимчасовим урядом. У нових умовах, – як зауважує П. Христюк, – «намічалось здійснення на Україні того гасла, за яке йшла боротьба на петроградський Демократичній Нараді – утворення однородного соціалістично-революційного правительства на Україні»²⁸. Це питання окремого дослідження.

Анотація

У статті аналізуються погляди одного з провідних діячів української революції 1917–1920 рр. П. Христюка. Зосереджена увага на питанні відносин Української Центральної Ради з Тимчасовим урядом.

Annotation

The article analysed the opinions of leading figures of Ukrainian revolution 1917–1920 P. Khristyuka. Rapt attention is on the question of relations of Ukrainian Central Rada with the Provisional government.

-
- ¹ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр. – Т. 1. – Відень, 1921– С. 12.
  - ² Там само. – С. 13.
  - ³ Там само. – С. 29.
  - ⁴ Там само. – С.38.
  - ⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. – Т. 1. – К., 1996. – С. 93.
  - ⁶ Там само.
  - ⁷ Там само. – С. 101.
  - ⁸ Там само. – С. 74.
  - ⁹ Там само. – С. 91.
  - ¹⁰ Там само.
  - ¹¹ Там само. – С. 117.
  - ¹² Там само. – С. 119.
  - ¹³ Там само. – Т. 2. – С. 5.
  - ¹⁴ Там само.
  - ¹⁵ Там само. – С. 6.
  - ¹⁶ Там само.
  - ¹⁷ Там само. – С. 320.
  - ¹⁸ *Грушевський М.* Спомини // Київ – 1989. – №11. – С. 147.
  - ¹⁹ *Христюк П.* Замітки і матеріали... – С. 190.
  - ²⁰ Там само. – С. 20.
  - ²¹ Там само.
  - ²² Там само. – С. 41.
  - ²³ *Винниченко В.* Відродження нації. У 3-х частинах. – Ч. 2. – Київ, Відень, 1920. – С. 60.
  - ²⁴ *Христюк П.* Замітки і матеріали... – С. 36.
  - ²⁵ Там само. – С. 36.
  - ²⁶ Там само. – С. 34.
  - ²⁷ Там само. – С. 37.
  - ²⁸ Там само. – С. 43.